

Цуба Міхаіл, Цуба Ніна
Палескі дзяржаўны ўніверсітэт, Пінск, Беларусь
Сярэдняя школа №14 г. Пінска, Беларусь

ПРЫМЯНЕННЕ ХІМІЧНАЙ ЗБРОЇ ПАДЧАС ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Дадзены артыкул прысвечаны даследаванню прымянення хімічнай зброі ў гады Першай сусветнай вайны. Асабліва ўвага ўдзяляецца той акалічнасці, як прымяненне сродкаў масавага паражэння ўплывала не толькі на салдацкую масу, але і на мірнае насельніцтва, што аказалася ў эпіцэнтры ваенных дзеянняў.

Ключавыя словы: *навукова-тэхнічны прагрэс, Першая сусветная вайна, хімічная атака, гарчычны газ, фасген*

Навукова-тэхнічны прагрэс падчас Першай сусветнай вайны прывёў да стварэння зброі масавага паражэння. Цяпер ужо не храбрасць і мужнасць салдат, а агнявая магутнасць і прымяненне розных відаў атрутных газаў вырашалі зыход той ці іншай бітвы. Прымяненне ядавітых газаў падчас Першай сусветнай вайны стала буйна-маштабнай ваеннай інавацыяй, а ўлічваючы той факт, што менавіта

атраўляючыя рэчывы масава пачалі выкарыстоўваць у гады дадзенай вайны, то гэтую вайну даволі часта называлі “вайной хімікаў”.

З пачаткам Першай сусветнай вайны распрацоўкай хімічнай зброі займаліся ў Германіі і Вялікабрытаніі. У хімічных лабараторыях Фрыца Габера першапачаткова для эксперыментаў быў выбраны хлор, які ў вялікіх колькасцях вырабляўся ў Германіі яшчэ да вайны. Каб падчас выкарыстання не атруціцца самім, Габер таксама распрацаваў абарончую маску з фільтрам. У першыя дні студзеня 1915 года свае вынаходніцтвы Габер прадэманстраваў вышэйшаму германскаму камандаванню. Ён прапанаваў захоўваць і перавозіць хлор у вадкай форме, пад ціскам, у цыліндрах са сталі. Цыліндры павінны былі дастаўляцца на франтавую паласу, і пры наяўнасці спадарожнага ветру хлор патрэбна было выпускаць з іх у бок варожых пазіцый. Падчас Першай сусветнай вайны была вырацавана тактыка пазіцыйнай вайны. Пры такой тактыцы наступальныя дзеянні страчвалі сваю эфектыўнасць. Менавіта, як выхад з сітуацыі, меркавалася прымяненне хімічнай зброі з мэтай прарыву абароны праціўніка. Такім чынам стральба на атраўленне мясцовасці прымянялася як сродак падрыхтоўкі наступлення пяхоты [1, с. 55]. Германскаму камандаванню хацелася як мага хутчэй апрабаваць новую зброю. У выніку 31 студзеня 1915 года кайзераўскія войскі ўпершыню прымянілі хімічную зброю на Усходнем фронце супраць расійскіх войск Паўночна-Заходняга фронту ў паўночнай частцы Польшчы. Аднак стаяў моцны мароз, і газ скандэнсавалася, фактычна пераўтварыўшыся ў крышталі. Такім чынам першую ў гісторыі хімічную атаку расійскія войскі нават не заўважылі.

Затое наступная хімічная атака стала вядомай усёй сусветнай грамадскасці. У другой палове красавіка 1915 года германскія войскі распачалі контрнаступ ва Фландрыі ля Іпра. Загадзя, месцам газавай атакі быў абраны шасцікіламетровы ўчастак пад Іпрам, на стыку англійскай і бельгійскай армій, дзе знаходзіліся французскія рэзервісты з Алжыра і дывізіён з Канады. Канкрэтнай датай хімічнай атакі стала 22 красавіка 1915 года, калі 160 т. ваткага хлору з 6 тыс. цыліндраў з улікам накірунку ветра былі выпушчаны немцамі на пазіцыі праціўніка. У хуткім часе жоўта-зялёная хмара пакрыла гэтыя пазіцыі. Ніякіх працівагазаў у вайсковых фарміраваннях Антанты яшчэ не існавала. Хлор пранікаў усюды, а тыя, хто імкнуўся бегчы, толькі паскаралі дзеянне газу і хутчэй паміралі. Відавочца ўспамінаў: «Салдаты бачылі...што газ сцеліцца па зямлі, запаўняючы кожную ямку, кожнае паглыбленне, распаўсюджваючыся па траншэях і варонках. Спачатку было здзіўленне, затым страх, нарэшце паніка ахапіла

войскі, калі густыя хмары дыма акуталі ўсю мясцовасць і заставілі людзей, задыхаючыся, біцца ў агоніі...Калі вецер дуў на нас, ён прыносіў з сабой крывавае чад. Гэта трупны пар, які зыходзіў з варонак і напамінаў сумесь хлораформа, выклікаючы ў нас ташнату і рвоту» [2, с. 18].

Такім чынам ігнаруючы ўмовы міжнароднай канвенцыі, якая забараняла прымяненне атрутных рэчываў, германскія вайскі ажыццявілі масавы балонны выпуск хлора. У выніку было атручана 15 тыс. чалавек, з якіх 5 тыс. памерлі [3, с. 369].

Эфект і ўражанне падчас прымянення хімічнай зброі ў раёне Іпра здзівілі нават кайзераўскіх салдат, якія ў абарончых масках з фільтрам часткова занялі пазіцыі праціўніка. Але ў поўнай ступені скарыстацца прабітай на франтавой паласе брэшшу яны не змаглі, так як французскія і канадскія войскі неўзабаве гэтую брэш запоўнілі. Тут жа англійскія вучоныя аператыўна выдалі рэкамендацыі для салдат па мерах самаабароны. Гэта ў першую чаргу старацца зыходзіць з шляху газавай хмары, забірацца на больш высокія месцы, закрываць рот і нос вільготнымі павязкамі і г.д. А ў хуткім часе на Заходнім фронце з'явіліся першыя рэспіратары і процівагазы.

Але ж нічога падобнага не было яшчэ ў расійскіх войск на Усходнім фронце, дзе 31 мая 1915 года непадалёку ад Варшавы на адлегласці 12 км з 12 тысяч балонаў было выпушчана 264 т. хлора. Нягледзячы на тое, што расійскае камандаванне на чале з імператарам Мікалаем II былі добра асведамленыя аб прымяненні хімічнай зброі пад Іпрам, тым не менш расійскія вайсковыя фарміраванні не малі ніякіх сродкаў самаабароны.

У выніку трох газавых атак пад Варшавай пацярпелі 25 тысяч расійскіх салдат, з якіх 9146 чалавек загінулі. У аглядзе расійскай надзвычайнай следчай камісіі ёсць таксама інфармацыя, што «У жніўні 1915 г. у 8-мі кіламетрах ад Пінска варожая артылерыя абстраляла снарадамі з задушлівым газам табар бежанцаў» [4, с. 26]. 6 жніўня 1915 года атраўляючыя газы былі прыменены Германіяй супраць абаронцаў расійскай крэпасці Асавец. Аднак дзеянне газаў тут аказалася недастаткова эфектыўным: нягледзячы на істотныя страты расійскія войскі змаглі арганізаваць контрнаступ і адкінуць немцаў ад Асаўца. Дадзеная контратака расійскіх войск была названа ў сродках масавай інфармацыі як «атака мерцвякоў». Так як расійскія салдаты толькі адным сваім знешнім выглядам (многія былі моцна знявечаны пасля абстрэлу хімічнымі снарадамі) паверглі ў шок і выклікалі паніку ў германскіх салдат. Пасля гэтых падзей расійскі вучоны М.Д.Зялінскі адшукаў надзейны сродак абароны супраць атраўляючых газаў. Разу-

меючы, што для ўніверсальнага процівагаза патрэбен універсальны паглынальнік для любога віда газа, Мікалай Зялінскі вырашыў выкарыстаць звычайны драўляны вугаль. Ён распрацаваў разам з В.С.Садзікавым спосаб пракальвання актываванага вуглю, што істотна павялічыла паглынальную здольнасць.

Напрыканцы 1915 года інжынер Э.Л. Куммант прапанаваў выкарыстаць у канструкцыі процівагазаў Зялінскага разінавы шлем. У лютым 1916 года пасля іспытаў у палявых умовах першыя працівагазы былі накіраваны ў вайсковыя фарміраванні. А з сярэдзіны 1916 года распачаўся масавы выпуск працівагазаў Зяленскага-Кумманта. Усяго за гады Першай сусветнай вайны ў дзеячую армію было накіравана звыш 11 мільёнаў процівагазаў, што спасло жыцці сотням тысяч расійскіх салдат. У сваю чаргу ў шырокіх маштабах хімічная зброя была выкарыстана расійскай арміяй летам 1916 года падчас Брусілаўскага прарыву. Пазіцыі праціўніка былі абстраляны снарадамі, якія ўтрымлівалі хлорпікрын, фасген і венсініт. У ходзе абстрэлу быў паказаны высокі эффект падаўлення артылерыйскіх батарэй аўстра-венгерскіх войск [5, с. 390].

Тым часам Фрыц Габер працягваў распрацоўкі хімічнай зброі. Лабараторыяй пад яго кіраўніцтвам спачатку была створана сумесь хлора з фасгенам, а затым гарчычны газ – карычневая вадкасць з пахам гарчыцы. Не адставала і Вялікабрытанія, дзе распрацоўваліся газы, якія павінны былі пранікаць праз усе вядомыя на той час газавыя маскі. Англа-французскія войскі ўпершыню прымянілі сумесь хлора з фасгенам падчас першай бітвы ля Соммы ў ліпені 1916 года, выкарыстаўшы 1500 тон фасгена. У Англіі была сканструявана магутная марціра Livens Projector, якая страляла вялікімі газавымі снарадамі, напоўненымі фасгенам. У сярэдзіне Першай сусветнай вайны газавыя атакі сталі звычайнай справай і часта выкарыстоўваліся з абодвух бакоў, як на Заходнім, так і на Усходнім фронце. Дарэчы, на апошнім адбывалася прымяненне хімічнай зброі падчас баёў на беларускіх землях у ходзе Нарачанскай (сакавік 1916 г.), Баранавіцкай (ліпень 1916 г.) і Крэўскай аперацый (ліпень 1917 г.) [6, с. 292, 293]. У ходзе ваенных дзеянняў на беларускіх землях пацярпела ад атраўляючых газаў праціўніка і звярнулася да медыцынскай дапамогі каля 40 тысяч салдат расійскай арміі, бежанцаў і прадстаўнікоў мясцовага насельніцтва.

К ліпеню 1917 года з германскай вытворчасці было выпушчана 1 млн снарадаў, утрымліваючых 2500 т. гарчычнага газу. У англійскай вытворчасці падчас выпуску гарчычнага газу сутыкнуліся з цяжкасцямі – на прадпрыемствах, дзе вырабляўся гарчычны газ, памірал

ад атручвання вялікая колькасць рабочых. У выніку англійскія прадпрыемствы вымушаны былі спыніць працу. У ліпені-жніўні 1917 года распачаліся наступальныя дзеянні англа-французскіх войск пад Іпрам і Вердэнам. Каб астанавіць наступ праціўніка германскія войскі пачалі бамбардзіраваць пазіцыі англа-французаў снарадамі з гарчычным газам, а таксама з новым атрутным сродкам іпрытам [6, с.293]. Англійскія ваенныя шпіталі напоўніліся атраўленымі. Больш 15 тыс. салдат і афіцэраў памерла. З ліпеня 1917 года да завяршэння вайны (11 лістапада 1918 года) ад прымянення дадзеных газаў кайзераўскімі войскамі пацярпела болей 100 тысяч англа-французскіх салдат.

Пасля заканчэння вайны ніхто не патрабаваў выдачы Фрыца Габера як ваеннага злачынцу. Больш таго выхадца з гандлёвай яўрэйскай сям'і, які лічыў сябе патрыётам Германіі, у канцы 1918 года Нобелеўскі камітэт узнагародзіў прэміяй за каталітычны метад сінтэзы аміяка з атмасфернага азота і вадарода. У 1920-х гадах пад кіраўніцтвам Габера быў распрацаваны і вынайздзены інсектыцыд Цыклон-Б. Пасля прыходу да ўлады Гітлера (1933 г.) Габер пакінуў Германію. Гітлерам было забаронена выкарыстанне хімічнай зброі на франтах Другой сусветнай вайны, але дадзеная зброя шырока прымянялася ў канцлагерах па знішчэнню мільёнаў людзей.

Фрыц Габер памёр у 1934 годзе ад інфаркта ва ўзросце 65 гадоў у Швейцарыі. Пракляцце стваральніка хімічнай зброі легла на яго блізкіх. Першая яго жонка застрэлілася ў знак пратэсту супраць вынаходніцтваў мужа. Другая ўвогуле з'ехала жыць у Англію. Сын Герман пакончыў жыццё самагубствам. Астатнія члены сям'і былі знішчаны ў германскім канцлагеры газам Цыклон-Б, вынайздзеным Фрыцам Габерам.

Такім чынам, падчас Першай сусветнай вайны, вытворчасць новых відаў узбраення дасягнула грамадных памераў. Прымяненне самалетаў, падводных лодак, танкаў, артылерыі і асабліва ўдушлівых газаў істотна павялічыла тэатр ваенных дзеянняў, а таксама колькасць забітых і параненых. Цяпер ужо прымяненне сродкаў масавага паражэння, асноўных удзельнікаў вайны, моцна ўплывала не толькі непасрэдна на салдацкую масу, але і на вялікую колькасць мірнага насельніцтва, што аказалася ў эпіцэнтры ваенных дзеянняў.

1. Супотницький, М.В. Забытая химическая война. Тактическое применение химического оружия в годы Первой мировой войны / М.В. Супотницький // Офицеры. – 2010. – №4. – С. 52–57.

2. Семашко, В. Здесь и раньше вставала земля на дыбы / В. Семашко // Родник. – 1990. – №5. – 6. – С.18–19.

3. Всемирная история. Эпоха мировых войн / А.Н. Бадак, И.Е. Войнич, Н.М. Волчек и др. – Минск: Харвест, 2007. – 1440 с.

4. Цуба, М.В. Наш край у гады Першай сусветнай вайны / М.В. Цуба // Веснік Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя грамадскіх і гуманітарных навук: навукова-практычны часопіс. – Пінск: ПалесДУ, 2008. – №1. – С. 25–29.

5. Барсуков, Е.З. Русская артиллерия в мировую войну / Е.З. Барсуков. – Т. 1. – Москва: Воениздат, 1938. – 403 с.

6. Цуба, М. В. Першая сусветная вайна на Беларусі у кантэксте сусветных ваенных падзей (грамадскі і ваенны бакі) 1914 – 1918 гг.: Манаграфія / М.В. Цуба. – Пінск: ПалесДУ, 2010. – 304 с.

THE USE OF CHEMICAL WEAPONS DURING THE FIRST WORLD WAR

Tsuba Mikhail, Tsuba Nina

Polesie State University, Pinsk Secondary School, 14, Pinsk, Belarus

This article is dedicated to the study of the use of chemical weapons during the World War 1. Special attention is paid to the fact that the use of weapons of mass destruction affected not only the mass of soldiers, but also the civilian population, which was at the epicenter of actions.

Keyword: scientific and technical progress, World War 1, chemical attack, mustard gas, fasn.